

организации, ростом автономной активности и увеличением адаптивной неравновесности, т.е. внутренней и внешней асимметричности, что позволяет все более высокоорганизованным системам наращивать потенциал развития за счет изменения внешней среды. Как и эволюция коэволюция есть глобальный процесс с нарастанием ее асимметричности. Коэволюция отражает, воспроизводит, сохраняет, трансформирует, интегрирует диалектические противоречия взаимодействующих систем и поэтому ее роль в самоорганизации биологических и социальных систем автором рассматривается как порождающая не только стабильные условия их существования, но и риски взаимосвязанных изменений. В контексте данного методологического положения рассматривается взаимосвязь восходящей (собственно коэволюционной) и нисходящей (коинволюционной) ветвей в сопряженном развитии социальных, природных систем и в бытии человека. Данное обстоятельство имеет существенное методологическое значение для раскрытия еще одной важной стороны формирования нового гуманизма, который должен опираться на овладение знаниями и компетенциями по организации продуктивного регулирования соотношения собственно коэволюции и ее иного направления – коинволюции, что принципиально важно для достижения необходимой безопасности формирующегося общества в современном, хаотизирующемся мире.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ХРИСТОЛОГІЯ І АНТРОПОЛОГІЯ М. БЕРДЯЄВА: СВЯТІСТЬ ТА ГЕНІАЛЬНІСТЬ В ПОСТСЕКУЛЯРНУ ДОБУ

Васильєва Ірина Василівна

*доктор філософських наук, професор,
завідувачка кафедри філософії, біоетики та історії медицини
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця*

Шевченко Сергій Леонідович

*доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, біоетики та історії медицини
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця*

Інтерпретація М. Бердяєвим христології є дещо своєрідною, і ця своєрідність прослідковується радше не у контексті персоналізму, а у контексті екзистенціальної антропології. Так, він наголошує, що “через Христа – досконалого Бога і досконалу людину починається рух людини до Бога, одкровення людини у відповідь. Це одкровення у відповідь має стати одкровенням людської творчості, в якому людина стане співучасником Божого світотворення. Творіння світу не закінчилося. Воно закінчується в людині і через людину. Нове завершальне одкровення може бути одкровенням про людину як центр космосу. Його не можна чекати зверху, воно повинно спалахнути всередині людини, всередині духовної, а не душевної людини” [1, с. 180].

Критерієм реалізації феномену “одкровення у відповідь”, на думку М. Бердяєва, виступає свобода, яка “закладена в першооснові буття” (“Ungrund”). Для нього “релігійне питання про свободу не є традиційним, шкільним питанням про свободу волі, це питання незрівнянно більш глибоке”. “Я вільний, коли визначаюся з глибини свого я, коли не примушує мене ніщо, яке йде від не-Я. Христос повинен бути прийнятий вільно, віра в Христа є актом волі. Бог чекає від людини свободної любові. Не тільки людина чекає від Бога свободи, а й Бог чекає від людини свободи. Примусове звільнення неможливе” [1, с. 181].

Людська свобода для М. Бердяєва виступає передумовою віри. Адже “в основі віри лежить акт віри. Віра не може бути отримана від авторитету. Визнання авторитету є вже щось вторинне. Для того щоб хто-небудь і що-небудь було для мене авторитетом, я повинен визнати це авторитетом і прийняти це. Мій духовний досвід, моя санкція передує авторитету. Ухваленню авторитету передує акт свободи. Джерело авторитету насамперед у суб’єкті, а не в об’єкті. Благодать є таємничим примиренням людської свободи і божественної необхідності.

Релігія розіп’ятої правди є релігією свободи. Розіп’ята правда нікого не гвалтує і не примушує, вона не з’явилася в світ в образі сили, вона звернена до свободи людини. Свобідно, подвигом свободи повинна впізнати людина в Розіп’ятому, розтерзаному і приниженому свого Бога, свого Спасителя і Спокутувача. Цим навіки утверджена велика свобода духу. Нескінченна Божа любов виражена була в Голгофській жертві, але жодного силування до Істини не йшло від неї” [1, с. 182 – 183]. Тому християнство М. Бердяєв й витлумачує як релігію свободи.

Розмірковуючи над сутністю та призначенням “людини трансцендентальної”, М. Бердяєв, насамперед, звертається до Ісуса Христа. “Доля Христа втілює немовби людську долю, взяту у божественній її глибині. І догматичний розвиток може бути лише розкриттям хринології людини. Людина – мікрокосм, не дрібна частина всесвіту, а цілий всесвіт, в неї закладені всі складові частини всесвіту. Людина є також мікротеос. Вона належить двом світам, двом порядкам: природному і божественному. Людина не тільки тілесна і душевна істота, але й духовна істота” [1, с. 187].

М. Бердяєв зауважує, що саме у Христі духовно відновлюється творча природа людини, а не в сучасних гуманізмі та гуманістичній антропології. “На шляхах гуманістичного самоодкровення людина відпала від духовного центру життя і прийшла до дурного самоствердження. Піднялася не духовна людина, а природна людина. І творити вона стала не в ім’я Боже, а в ім’я своє. Цим підірвала людина свої творчі сили, перестала черпати з духовного першоджерела творчості. У гуманізмі розкривається згубне самопротиріччя. Якщо немає Бога, немає буття вищого, аніж людина, то немає і людини, то людина розкладається, розпадається на частини, позбавлена начала, яке

організовує і сполучає. Людина спустошується. Вона може бути наповнена лише вмістом надлюдським, Божественним. Релігія людства, обожнення людини виявилось небезпечним і згубним для самого буття людини. Гуманістична антропологія не компенсувала християнського одкровення про людину. Якщо неповна, убога антропологія святоотцівська, то антропологія гуманістична ущербна, самосуперечлива і самозгубна. Не можна затвердити образ людини, виправдати і обґрунтувати її творче покликання, побачивши в ній лише скороминуще явище природного світу, відкинувши її духовну природу, відірвавши її від божественних джерел” [1, с. 188 – 189], – читаємо у М. Бердяєва.

Варто сказати й те, що і екзистенціальна христологія, і екзистенціальна антропологія М. Бердяєва принципово відрізняються від їхніх канонічних взірців. Покликання людини і завдання її життя, які вичерпуються лише спокутою гріха, порятунком від загибелі, М. Бердяєв категорично заперечує. Він не сприймає повернення людини лише до того первісного стану, в якому вона була до гріхопадіння. Це означало б, як зазначає Бердяєв, заперечувати онтологічний, космогонічний і антропологічний сенс з’явлення Христа. Акцентування церкви лише на спокуті, на його глибоке переконання, не є Божим планом світового процесу. Це уявлення, “пригніченої гріхом людської свідомості”, на думку мислителя, є застарілим. Адже світовий процес і розвиток людини в ньому не може відбуватися і сприйматися за взірцем “судового процесу між Богом і людиною”. Бердяєв, натомість, намагається довести, що “світовий процес є світотворенням, яке продовжується, восьмим днем творіння”. Адже, на його думку, “творіння світу не завершено, воно продовжується в людині і через людину. І з’явлення Боголюдини в осерді світового процесу є не тільки з’явленням Спасителя і Спокутувача, який прийняв на себе гріхи світу і жертвовною кров’ю своєю очистив від гріха”. Це, як стверджує мислитель, є також і “новий момент у творенні світу”, це – “з’явлення Нового Адама, одкровення благодатної любові, невідомої Першо-Адаму”. Таким чином, на його думку, саме й – “настає новий світовий еон. Творіння світу вступає у Христі в нову фазу” [1, с. 189].

Істина, на його думку, може відкритися і в мирському житті (творчій

геніальності, яка, на його глибоке переконання, крокує поряд зі святістю) – а істинна основа духовного життя, стверджує він у своїх працях – це не лише досвід смирення, але й досвід натхнення, екстазу (творча діяльність).

Виникнення “нової релігійної свідомості”, за М. Бердяєвим, передбачає спирання на містику як вияв вищої духовної свободи, підґрунтям нової церкви – проголошує нові духовні істини, а не нову церковну ієрархію, ритуали, організованість та впорядкованість, новий “соціоморфізм”. Постійне постулювання церквою того, що Бог вдихнув душу в людину під час її створення, як наголошує М. Бердяєв, не допускає християнства духа, утворення Церкви духу. У його екзистенціальній антропології центральне місце займає, з одного боку, людина, а, з іншого, – Ісус Христос. Тому часто його називають й філософом Нового Завіту.

Над християнством, як вважає М. Бердяєв, тяжіють старозавітні, юдаїстичні стереотипи, які постулюють рабське відношення сучасної йому людини до Бога. І тому, домінуючі сьогодні християнська антропологія і космологія, згідно з його визначенням, все ще залишаються старозавітними. Новозавітна ж антропологія та космологія, на думку мислителя, привідкриваються лише в містиці і в християнській теософії. Творчість стає засобом преображення людини гріховної в людину духовну. М. Бердяєв аргументує це наступним чином: “центральним для християнської свідомості нашої доби є запитання про взаємовідносини творчості і спокути. Релігійний, духовний досвід не вичерпується тільки досвідом спокути, досвідом смирення і покаяння. Досвід творчого підйому і екстазу є також духовним, релігійним досвідом. І шляхами цього досвіду людина прямує до Бога. Досвід спокути і досвід творчості – різні етапи одного і того ж духовного шляху. Таким чином, у традиційну теодицею він вносить суттєвий й надзвичайно важливий елемент – елемент творчої свободної діяльності людської істоти, яка вивищує її над світом та своїм існуванням, істоти, яка є абсолютно несхожою з традиційно-християнським уявленням щодо людського створіння, покійного й унеможливленого божественною силою до зміни своєї “рабської та гріховної” сутності.

Справжня духовна творчість, на думку М. Бердяєва, жертвна за своєю природою, вона є зреченням від благ цього світу, подоланням самовдоволення і

самообмеженням. У справжньому творчому екстазі людина виходить за межі свого обмеженого психологізму. Коли пройдено шлях покаяння, смирення і послуху, коли подальший рух на цьому шляху загрожує омертвінням і згасанням духу, тоді повинен розпочатися шлях творчості, переконаний М. Бердяєв. І в творчому потрясінні людської істоти – “згорає гріх”. Й релігійне питання про творчість, як стверджує він далі, не було ще поставлено у всій своїй гостроті історичною, релігійною думкою. Проте, “воно не є питанням щодо виправдання творчості, воно є питанням про виправдання творчістю” [1, с. 190].

У своїй філософсько-богословській концепції М. Бердяєв пояснює релігійну творчість як необхідну не людині для справи її спасіння, але, насамперед, Богу для “завершення справи творіння у свободі і любові”. Тому творчість, як стверджує він далі, далеко не призначена лише для спасіння. Філософ ставить питання таким чином: “Чи тільки спасіння хоче Бог від людини?” Й надає наступну відповідь: “Релігійний досвід не є тільки досвідом спасіння від загибелі, але є також досвідом творчого звернення до Бога, досвідом віддачі Богу творчого надлишку. Творчість є справою людською, але щоб реалізувати творчість у релігійному сенсі слова, в людині має пробудитися божественне начало, вона повинна стати духовною людиною. Справжня творчість можлива лише з глибин духу, з свободи, а не з необхідності. Творчість постає немовби творчістю з нічого, бо вона не є творчістю з чого-небудь детермінованого. Творчість стає приростом в бутті, а не перерозподілом світової енергії” [1, с. 191 – 192].

Виходячи з цього, поряд зі святістю як проявом найвищої духовної природи людини, М. Бердяєв пише про людську геніальність. Він запитує: “Якби всі йшли шляхом святості, то не було б у світі геніальності, не було б мистецтва, філософії, припинилася б будь-яка творчість. Виграла б від цього справа Божого Царства?” [1, с. 193].

Геніальність, як слушно зауважує С. А. Титаренко, М. Бердяєв “вважав рівнозначною святості”. Для того, щоби узгодити свою позицію з християнством, писав цей дослідник, М. Бердяєв й стверджував те, що “святість звернена на себе,

на самоперетворення, а геніальність – на навколишній світ. Отже, вона більш жертвна, а жертвність – головна християнська ознака” [3, с. 242].

Таким чином, М. Бердяєв спробував переглянути традиційну християнську ідеологію і в православ’ї, і в католицизмі, і, навіть, у протестантизмі, намагаючись “олюднити” її, протиставивши “догмату Христа” – “догмат людини” (таємницю її божественної природи¹), Богу-авторитету – Бога досконалої любові, христологічному одкровенню – антропологічне одкровення, зіпсованості та гріховності людини – зіпсованість та гріховність світу (“зло світу”), подоланню пристрастей в людині – ототожнення пристрасті з духом, як найвищого стану людської душі, занепалій вірі в людину – творчу силу людини, ідеї пекла – ідею всезагального спасіння², досвіду смирення – досвід натхнення, екстазу (творчої діяльності), новим церковній ієрархії, ритуалам, організованості та впорядкованості – “нову релігійну свідомість” з новими духовними істинами.

Переконаність М. Бердяєва у тому, що необхідно не пояснювати світ, а змінити його, насамперед внутрішньо, в духовному сенсі, змінивши себе, виступає лейтмотивом і його екзистенціальної етики. Заклики до відмови від “історичного православ’я” та здійснення революції в сферах моралі та релігії свідчать про приналежність мислителя до когорти тих філософів та теологів, які готували та передбачали ціннісну та релігійну реформацію у наш час.

---

¹ Не через дихотомію “Бог – людина”, а через екзистенціальний зв’язок “людина – Ісус Христос”. В екзистенціальній христології Бердяєва роль людини значно підвищується за рахунок розкриття її божественної природи (зокрема і в іпостасі святого та генія). Виходячи з цього, мислитель називає людину співтворцем “нового” духовного світу (як внутрішнього, так і навколишнього) поряд з Богом.

² С. Б. Кримський дуже виразно про це пише, вважаючи М. Бердяєва “першим європейським мислителем, який виступив проти ідеї Пекла, як уявлення про сумірність людських гріхів з вічними муками. ... Тут не оминати підозри, що прибічники Пекла – це ті, хто бажають пекла для інших. Однак такої підозри достатньо, щоб змінити традиційне тлумачення Старого Завіту, отримати новий стимул до формулювання етичних канонів духовності ХХ століття. Перспективу такого формулювання і розробляв М. Бердяєв” [2, с. 6-7].